

Zempléni váraink

A történeti Zemplén vármegye emléke bizony igencsak elhalványult a köztudatban. A több mint 6200 km² területű vármegye egyike volt a legnagyobb közigazgatási egységeknek. Északi-északkeleti határa (a Kárpátok vízválasztója) azonos volt az országhatárral. Délen a hosszan húzódó, két keleti „nyúlvánnyal” is rendelkező megye egészen a Tisza vonaláig nyúlt. Délnyugaton az egykor gyors folyású Hernád folyó volt a határ. A megye nagyobb, északi hányada – immáron több mint nyolc évtizede – Szlovákia része.

Manapság, ha zempléni várakról esik szó, a sárospataki mellett a füzéri, boldogkői, regéci várakat szokás emlegetni. Valójában azonban csupán az első zempléni, a további három a történeti Abaújhoz tartozik.

Zemplén várának többsége a jelenlegi országhatáron túl fekszik. Vázlatos összefoglalásunk során azonban nem voltunk tekintettel a mai közigazgatásra, hiszen a várak abban a korszakban (1711-ig) játszottak történeti szerepet, amelynek históriáját nem lehet a XX. századi változások fényében szemlélni.

A magyar honfoglalás után Zemplén déli része, a Bodrogtörzs térsége lett a magyar nagyfejedelmi szálláshely (egészen a X. század utolsó harmadáig). Mind történeti, mind régészeti adataink azt valószínűsítik, hogy a keresztény államalapításig nem épültek várak sem itt, sem a magyarok által megszállt területek más részein.

A megye névadó várát a Bodrog parti Zemplént (ma Szlovákiában) minden bizonnyal Szent István király építtette. A Bodrog egyébként a maga nemében egyedülálló folyónk, mivel voltaképpen nincs forrása: az Ung, a Laborc, a Latorca, a Tapoly és az Ondava összefolyása révén keletkezik ugyanis. Zemplén község közepén áll egy komor, emeletes (sajnos meglehetősen elhanyagolt) épület, amelyben a XVII–XVIII. században a vármegye közgyűléseit tartotta. Az innen induló utcácska vezet a 2,4 ha alapterületű földvárhoz, amely nagyjából ellipszis formájú. Hossza 230 m, a szélessége 140 m, ami azt jelenti, hogy sáncának teljes hossza 585 m. A belső oldalon mért legnagyobb magassága jelenlegi alakjában 10 m.

Zemplén környéke már az őskorban is lakott helynek számított. A kelták emeltek itt először, mintegy két évezrede erődítményt. A kelta sánc kőfalára épült rá a Szent István-kori ispáni vár fából-földből készült erődítménye, megtartva a kelta vár alakját. Bár a legújabb szlovák régészeti-történeti összefoglalás szerint a szlávok és a magyarok között nagy harcban dőlt el a zempléni vár fölötti uralom, e vélekedésnek sem régészeti, sem történeti alapja nincsen. Így természetesen az sem lehet igaz, hogy e harcban esett volna el az a honfoglaló magyar vezető ember, akinek a sírját a vártól nem messze találták meg. A minden alap nélküli feltételezések világába tartozik az is, hogy ez lett volna Álmos vezér sírja. Pusztán abból a tényből, hogy a vár neve szláv eredetű (magyar jelentése: „földből való vár”), még nem következik, hogy a szlávok építették volna, s eredetileg valamiféle szláv hatalmi központ lett volna.

A zempléni vár falát valamikor a XII. században magasíthatták föl, majd a XIII. században kőből épültek új falai. A várban épült föl a zempléni esperesség központjának számító templom is. 1332-ből tudjuk, hogy ezt Szent György tiszteletére szentelték. Valószínűleg ennek a helyén áll a (XVII. században kialakított) mai református templom. A görög katolikus templom jóval későbbi, csak 1804-ben épült. A vár valamikor a tatárjárás után vesztette el jelentőségét. Végső pusztulása a XVII. század végén következhetett be. 1799-ben Vályi András nevezetes országleírásában így emlékezett meg róla: „Van itt egy földvár is bent a városban, melynek egy oldalát a Bodrog vize mossa, és ezen oldalát a természet oly meredek, de begyepesedett kősziklából formálta, hogy arra gyalog ember is munkás kapaszkodással mászhat fel; a város felől való oldala pedig földdel egyenlített kavicsos gyp.

Az 1960-as években ásásra került sor, azonban a kisebb sáncátvágások nem elégségesek sok alapvető kérdés megválaszolásához. Ehhez a vár teljes belső területének régészeti feltárására lenne szükséges. Utóbbiit megnehezíti, hogy a templomok mellett temető húzódik.

Az eddigi régészeti-történeti kutatás alapján arra következtethetünk, hogy a tatárjárás előtt a történeti Zemplén vármegye területén a megye névadó várán kívül csak két vár épült. Az egyik Tokajnál. Anonymus regényes honfoglalás-története említ bizonyos Himesudvar nevű várat. Krónikás említés is fennmaradt a Kőrénnek nevezett tiszai átkelőhelyről. Ezt az átkelőt (a fontos só-utat) védhette-ellenőrizhette itt a fa-földvár. Kérdés, hogy pontosan hol

épülhetett. Régészeti kutatás nélkül erre a kérdésre egyelőre nem adhatunk választ. A másik vár Szerencstől délre Taktaföldvár, amelynek ma is jól kivehető hatalmas sáncai. Jellemben a korai ispáni várakhoz hasonló fa-földvár lehetett, tehát valószínűsíthető, hogy a XI. század első felében emelték.

A Bodrogköz vízjárta területei, az északabbi részek hatalmas erdőségei jórészt királyi birtokok voltak. A tatárjárás után a királyi birtokok mellett ebben a régióban is a korábbinál jóval nagyobb szerepet kapott a magánföldesúri nagybirtok. A birtokközpontokban pedig a következő századok folyamán sorra épültek meg a földesurak erődített lakóhelyei: a várak, illetve később a várkastélyok.

1261-ben említi Sátoraljaújhely városi kiváltságlevele a sátorhegyi királyi várat. Ezt aztán később hol Újhely várának, hol Patak várának nevezték az oklevelek. A név kettőssége arra utal, hogy nagyjából félfúton feküdt a két település között. Eredeti neve pedig arra utal, hogy szabályos kúp (azaz: sátor) alakú hegyen épült. Ez azonos a ma Várhegynek nevezett 334 m-re emelkedő magaslattal. A vár volt 1323-ig a pataki erdőispánság székhelye. Területét Sándorfi György mérte föl 1986-ban. A belső vár nagyjából ovális alakú lehetett (mintegy 100 m hosszú és 30 m széles).

Tokaj térségében 1284 előtt a nagyhatalmú Aba Amadé építtetett várat. Ez azonban a XIV. század folyamán alighanem elpusztulhatott, mivel 1398-ban Zsigmond király birtokadományozó oklevele nem említi.

A Tállya melletti Óvár 500 m-es kúpján valószínűleg a XIII. század utolsó harmadában épülhetett Tállya vára (romjainak felmérésére az elmúlt évtizedben került sor).

A XIII. század utolsó harmadában s az azt követő fél évszázadban egymás után épültek föl Zemplén folyó völgyei fölé emelkedő hegyeken a magánföldesúri várak. A legészakibb volt Jeszenő, amelyet valószínűleg Gutkeled nembeli Joachim bán építtetett az 1270/80-as évek fordulóján. Egy négyszögű öregtoronyhoz háromszög alakban kapcsoló falak épültek meg a Laborcba folyó Jeszenő-patak völgye fölé emelkedő várhegy legtetején.

A Laborc völgyének hegyi vára Barkó, amelyet a Nagymihályi család ősei építhettek a XIII. század végén. Ovális udvart öveztek félkörben legkorábbi építményei.

A Bodrogköz sziklás hegyére épült Kövesd vára, valamikor 1323 előtt. A háromszög alakú, kis területű hegytetőt fogják körbe legkorábbi falai, amelyeket aztán később bástyákkal erősítettek, s külső védőövvel vettek körül.

Az 1310-es évek első felében épülhetett Csicsva vára, az Ondava folyó fölé magasodó hegyen. A hegytetőn épült palotát szabálytalan négyszögben védelmezték falai.

Tokajt és a szerencsi Taktaföldvárat nem számítva az egyetlen vár, amelyet nem hegyen emeltek Zemplén területén, a Tapoly völgyében emelkedő kis magaslaton 1300 előtt épült Párics, későbbi nevén Terebes.

Zemplén a XIII–XIX. század fordulóján Aba Amadé „tartományához” tartozott. Az ő halála (1311) után került királyi ellenőrzés alá. 1328–1342 között a vármegyét I. Károly király kipróbált hívei, a nápolyi eredetű Drugeth család tagjai kormányozták. Az ispáni méltóság velejárója volt Terebes várának birtoklása. A megye legjelentősebb uradalmát, amely Újhely várához tartozott, a király saját várnagyai igazgatták, azaz nem tartozott a megyésispán fennhatósága alá.

1390-ben Zsigmond király mind Újhely várát és uradalmát, mind Terebest és a hozzátartozó uradalmat eladományozta a Perényieknek. Ez azt jelentette, Zemplén megye területén nem maradt királyi birtok. A XV. században aztán a megye ispánjai a Perényiek, olykor a Rozgonyiakkal váltakozva.

A XV. században Szerencs földvéra kivételével a megye valamennyi, az előző századokban épült vára továbbra is főnállt, sőt melléjük újak is épültek. 1440-től több mint két évtizeden keresztül Albert király utószülött fia, László és anyja, Erzsébet királyné nevében a megye több északi várát Giskra zsoldosai tartották kezükben. Sőt újabb várakat is építettek, mint pl. Szécsen (ma Gálszécs, Szlovákiában).

A vármegye legnagyobb birtokosai ebben az időszakban a homonnai Drugethek, akik előnevét a XV. század első felében épített homonnai várkastélyuk adta (egy ideig ez is Giskra zsoldosai kezére került). Jeszenő és Barkó vára mezővárosokkal és több tucat faluval szintén a Drugethket gazdagította.

Nagykövend vára

Sáropatak, Rákóczi-vár (Kósa Pál felvételei)

A Perényiek központja Terebes, a Pálócziaké Újhely és Patak. Sztropkó uradalmát 1410-ben kapták meg a Perényiek. 1411-ben már várépítési engedéllyel is rendelkeztek. Sztropkót várkastély néven először 1414-ben említette oklevél.

A Bodrogközben a sóvári Soósok voltak a kövesdi uradalom birtokosai. A Rozgonyiak, mint Csicsva urai, mintegy hatvan falut birtokoltak. Varannón 1414-ben említ egy oklevél a Rozgonyiak birtokában álló várkastélyt (castellumot). Rozgonyi Rajnáld 1472-ben kapott engedélyt Mátyás királytól arra, hogy az Ondava völgyében Varannón álló kúriáját várszerűen megerősítse. Így épült meg Varannó vára.

Valószínűleg új vagy megújított vár lehetett Tokaj, amely a Bodrog és a Tisza összefolyásánál lévő földnyelven állt. Ezt egy átvágással szigetett alakították. 1422 után uradalma egyike lett Brankovics szerb despota birtokainak. Ezeket azért kapta Zsigmond királytól, hogy oszmán-török támadás esetén legyen hova meghúzódnia, mivel a kulcsfontosságú Nándorfehérvár (Belgrád) várát átadta a magyar királynak.

A Pálócziak építették meg Patak várát (amely nem azonos a ma is álló várral). Az 1526. augusztus 29-én megvívott mohácsi csatában hősi halált halt Pálóczi Antal. Pataki uradalmát Perényi Péter szerezte meg, az egyik új király, János híve. A Tokajban királlyá választott Szapolyai János volt ekkoriban Zemplén megyében Tokaj és Tállya várának és uradalmának a birtokosa.

A következő évtizedekben Zemplén hegyi várai többször cseréltek gazdát. A két ellenkirály küzdelmében egymás után ostromolták meg őket. Ekkoriban katonai szempontból már elavultnak számítottak. Korszerűsítésükre azonban nem került sor a következő másfél-két évszázadban, mivel sem a török elleni harcokban, sem az Erdély és a Királyi Magyarország között folyó küzdelmekben nem játszottak kulcsszerepet.

A legerősebb várat Patakon emelték. Perényi Péter parancsára 1534-ben a középkori város déli felét bástyás fallal, széles és mély árokkal vették körül. A Bodrog meredek partja fölé magasodó halom szélére hatalmas, lakótoronynak is alkalmas ágyútorony épült.

A XVI. század első felének harcaiban a romba dőlt Újhely vára az erős Patak mellett elvesztette jelentőségét. Pusztulni hagyták. Falainak mára nyoma is alig maradt. Történetét csak régészeti ásatással lehetne tisztázni.

A XVI. század jellemzője, hogy egész sor várkastély épült a megyében: Szerencs, Golop és Monok a déli részen, Pácina a Bodrogközben, Újhelytől északra Borsi, Királyhelmece, Nagymihály, Gálszécs, Imreg, Varannó.

A Rákóczi-szabadságharcban a megye várai már nem játszottak szerepet. Néhány megmaradt lakottan (mint Patak és Szerencs). A többségüket (amelyek rommá lettek) birtokosaik már a XVIII. században nem tartották érdemesnek kijavítani. Helyettük alkalmasabb helyeken épültek föl az új kastélyok. A várkastélyok többnyire bővítették, átalakították a következő századokban. A XX. század elején több várkastélyban értékes bútort-, fegyver- és régiséggyűjteményt, gazdag könyvtárat halmoztak föl tulajdonosaik. Többségük a második világháború folyamán, vagy az azt követő években elpusztult.

Múzeum lett Patak, Pácina, Szerencs, Szlovákiában Királyhelmece és Nagymihály. Renoválásra vár Golop, Monok, Szlovákiában Borsi (II. Rákóczi Ferenc szülőhelye). A várak közül nagyobb régészeti feltárás csak Patakon folyt, a többiek feltárása és állagmegóvása évtizedek óta várat magára. Pedig a szép fekvésű építmények idegenforgalmi látványosságok lehetnének.

Csorba Csaba

Fontosabb irodalom: Kristó Gyula főszerk.: Korai magyar történelmi lexikon (9–14. század). Bp. 1994.; *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. köt. (Bp. 1996.); Borsod-Abauj-Zemplén. Megyei könyv (szerk. *Viga Gyula*. Miskolc, 1994. A történelmi részt írta Csorba Csaba). Sátoraljaújhelyi lexikona (szerk. Kováts Dániel. Sátoraljaújhely, 2001); *Feld István*: XVI. századi kastélyok Északkelet-Magyarországon (Sárospatak, 2000); Várak, kastélyok, legendák 1. Felső-Magyarország. Szerk. *Kósa Pál* (CD-ROM. Pécs, 2001.); *Csorba Csaba*: Regélő váraink (Bp. 1997); Legendás váraink (Bp. 1998); Rejtélyes váraink (Bp. 2001); Regényes váraink (Bp. 2002); *Bóna István*: Az Árpádok korai várairól (Debrecen, 1998); *Mária Lamiová*: Zemplén obec s bohatou minulost'ou [Zemplén, egy gazdag múltú község] (Kosice, 1993); *Cseri Miklós-Veres László*: Pácina. Bodrogközi Kastélymúzeum. TKM 328. (1989); *J. Dankó Katalin*: Monok. Látnivalók. TKM 514. (1995); *Feld István-J. Dankó Katalin*: Sárospatak. Vörös-torony. TKM 536 (1996).